

WSTĘP

Pojęcie tożsamości odnosi się do fundamentalnych zjawisk ludzkiej osobowości – wskazuje na względnie trwałe i odrębne od innych „bycie sobą”, umiejscawia jednostkę w czasie i przestrzeni, dając poczucie „bycia tym samym, mimo zmian”, określa jej społeczne identyfikacje, stanowiąc o poczuciu „bycia przynależnym i tożsamym z innymi”. Ujmując człowieka w relacji do siebie samego oraz w stosunku do innych ludzi, tożsamość stanowi nadrzędny regulator psychospołecznego funkcjonowania jednostki (np. Erikson, 1997, 2004; Brzezińska, 2000; Serafini i Adams, 2002; Kubacka-Jasiecka, 2008).

Większość tradycyjnych psychologicznych ujęć tożsamości wskazuje, iż proces rozwoju w swym normatywnym przebiegu prowadzi do ukształtowania skonsolidowanej tożsamości opartej na tych (głównie wewnętrznych) atrybutach jednostki, które mają dla niej fundamentalne znaczenie (np. Erikson, 1968, 1997; Schachter, 2002). Fakt uformowania odrębnej, zintegrowanej, niepowtarzalnej i stabilnej tożsamości traktowany jest jako krytyczny dla dalszego rozwoju jednostki, będący swoistą „cezurą psychospołecznej dojrzałości człowieka” (Straś-Romanowska, 2008, s. 21). Naruszenie odrębności, specyficzności, ciągłości czy spójności tożsamości uznaje się za mające zdecydowanie negatywny wpływ na emocjonalny dobrostan jednostki (np. Grzegołowska-Klarkowska, 1988; Vignoles, Chrysochoou i Breakwell, 2000; Kubacka-Jasiecka, 2008). Tego rodzaju ujęcia tożsamości wpisują się w szerszą tendencję do traktowania dążenia do spójności, indywidualności, wyodrębnienia siebie ze społecznego tła czy umacniania samooceny jako podstawowych przejawów Ja i istotnych wskaźników efektywnej adaptacji oraz zdrowia psychicznego (np. Lecky, 1945, za: Swann, 1990; Wylie, 1857, za: Grzegołowska-Klarkowska, 1988; Bailey, 1970, za: Mandrosz-Wróblewska, 1988a; Jarymowicz i Codol, 1979, za: Jarymowicz i Kwiatkowska, 1988; Swann, Rentfrow i Guinn, 2002).

Nowsze doniesienia, kładące nacisk na gwałtowność i intensywność przeobrażeń społeczno-kulturowych, prezentują zgoła odmienne poglądy na rozwój tożsamości i jej adaptacyjne funkcje. Uznając, że kształtowanie tożsamości u współczesnego człowieka przyjmuje swoisty charakter, teoretycy i badacze sugerują konieczność ponownego rozpatrzenia przynajmniej niektórych z dotychczasowych ustaleń w tym obszarze. Ów nowy model tożsamości opisuje „zmieniającego się człowieka w zmieniającym się świecie” (Harwas-Napierała, 2007, s. 21), który by sprostać światu relatywizmu, wielowymiarowości, możliwości i dynamicznych przemian, kształtuje złożoną tożsamość, o płynnej i zależnej od okoliczności strukturze. Taka właśnie wieloraka czy palimpsestowa tożsamość jest, zdaniem wielu badaczy, warunkiem funkcjonowania w aktualnej rzeczywistości (np. Hall, 1996; Hermans, 2003, za: Batory, 2008; Suarez-Orozco, 2004; Wnuk-Lipiński, 2004, za: Kotlarska-Michalska, 2007; Killeya-Jones, 2005; Straś-Romanowska, 2008). Wskazywane wyżej tendencje w zakresie zjawisk tożsamościowych odpowiadają równoległym zmianom w spojrzeniu na Ja. Akcentowanie pluralizmu (polifonii, multifrenii, kontekstualności czy polipsychizmu) jako kryterium adaptacyjności Ja stanowi tu odpowiedź na „patologiczną pseudojedność”, która upowszechniła się jako model zdrowia (np. Gergen, 1968, za: Harter i in., 1997; Linville, 1987; Mc-Adams, 1996; Watkins i Watkins, 1997, za: Suszek, 2005; Trzebińska i Dowgiert, 2005; Ross, 2008).

Empiryczne próby weryfikacji założeń leżących u podstaw tak tradycyjnych, jak i współczesnych ujęć tożsamości czy Ja oraz ich związków ze stanami emocjonalnymi i psychologicznym przystosowaniem nie pozwalają na wyciągnięcie jednoznacznych wniosków, podtrzymując trwającą od lat dyskusję w tym obszarze. Czy współczesne przemiany kontekstu ekologicznego doprowadziły do przekształcenia normatywnych oczekiwań dotyczących kierunków i efektów procesów formowania tożsamości? Czy zmienności, płynności, niespójności tożsamości i/lub Ja przysługuje atrybut adaptacyjności czy dezadaptacyjności? W jakich okolicznościach pojawiają się dążenia do podkreślenia własnej indywidualności i stałości, a w jakich tendencje te są hamowane? Wreszcie, czy dynamika przemian treściowych i strukturalnych komponentów Ja znajduje swoje bezpośrednie odzwierciedlenie we właściwościach tożsamości (i odwrotnie)? Te i wiele podobnych pytań nie doczekały się jeszcze ostatecznego rozstrzygnięcia.

Zupełnie nową perspektywę na psychologiczne rozważania zmierzające do ustalenia modelu rozwoju tożsamości i jej funkcji otwiera podejście uznające istnienie dwóch odmiennych typów definiowania siebie. Sugeruje ono, że większość dotychczasowych ujęć Ja czy tożsamości może być wynikiem uniwersalizacji specyficznego, lecz nie jedyne go sposobu pojmowania siebie przez człowieka. Dokładniej rzecz ujmując, ujęcia te opierają się głównie na

konceptualizacji pojęcia Ja jako prywatnego, odseparowanego od ról i relacji społecznych oraz definiowanego przez dyspozycje, cechy, zdolności czy cele (Markus i Kitayama, 1991). Tymczasem tego rodzaju niezależna wizja Ja nie ma charakteru generalnego – dana jednostka może bowiem definiować samą siebie w terminach znaczących, bliskich relacji i w ten sposób konstruować swoje Ja jako współzależne. W ignorowaniu relacyjnego zróżnicowania konstruktów Ja można upatrywać przyczyn sprzeczności danych empirycznych i ich niejasnych interpretacji.

Od czasu przełomowej pracy Markus i Kitayamy (1991)¹ zgromadzono szereg danych potwierdzających zasadność oraz implikacje wyróżnienia niezależnego i współzależnego sposobu pojmowania siebie. Uznając Ja za centralną strukturę poznawczą jednostki, zaś tożsamość za rdzeń tej reprezentacji, ważkich konsekwencji zróżnicowania konstruktów Ja należy spodziewać się także w obszarze zjawisk tożsamościowych. Uwikłanie Ja w realizację określonych celów (związanych z utrzymaniem niezależności i potwierdzeniem wewnętrznych atrybutów w przypadku konstruktów Ja niezależnego oraz nawiązaniem i podtrzymaniem znaczących relacji w przypadku konstruktów Ja współzależnego) winno znaleźć swoje odzwierciedlenie w procesach związanych z formowaniem tożsamości oraz w jej strukturze. Mimo teoretycznej zasadności poszukiwania tożsamościowych korelatów różnych typów konstruktów Ja oraz ich związków z przystosowaniem, okazuje się, że badania w tym zakresie są podejmowane stosunkowo rzadko. Przegląd literatury (analiza m.in. baz danych EBSCO, Wirtualnej Bazy Nauki) dostarcza niewiele danych na temat ich wzajemnych związków. Części z nich bliżej jest do teoretycznych rozważań – ich autorzy albo nie podjęli się kompletnej empirycznej weryfikacji sformułowanych założeń, albo zaniechali dokładniejszej analizy natury związku konstruktów Ja z tożsamością i w dalszej kolejności z dobrostanem (dotyczy to w szczególności prac Markus i Oyserman, 1989; Markus i Kitayamy, 1991). Pozostałe zaś należy uznać za wyniki szczegółowe (np. Frank, Pirsch i Wright, 1990; Cross, Bacon i Morris, 2000; Kühnen i Hannover, 2000; Madson i Trafimow, 2001; Cross, Gore i Morris, 2003; de Bouter i van Knippenberg, 2003; Wiekens i Stapel, 2008) – budowane na ich podstawie wyjaśnienia mają więc z konieczności niewielki zasięg.

Próba integracji ustaleń teoretycznych oraz doniesień empirycznych w obszarze związków tożsamości z dobrostanem, ukazanie ich na tle relacyjnego (Ja – Inni) zróżnicowania konstruktów Ja, a następnie weryfikacja zbudowanego na podstawie analizy literatury i będących jej wynikiem refleksji modelu adaptacyjnej wartości struktury tożsamości w ramach jej interakcji z konstruktem Ja jest celem naukowym prezentowanych w niniejszej książce rozważań i badań.

¹ Do 2002 r. praca Markus i Kitayamy była cytowana w blisko tysiącu innych publikacji (Okazaki, 2002).

Książka składa się z części teoretycznej i empirycznej, zawierających po trzy rozdziały. Rozdziały części teoretycznej poświęcone są kolejno problematyce: Ja i konstruktów Ja, tożsamości oraz ich związkom z poczuciem dobrostanu. Rozdział I wprowadza w problematykę konstruktów Ja – wskazuje na genezę pojęcia oraz doniosłe implikacje wyróżnienia niezależnego i współzależnego sposobu pojmowania siebie. Szczególne znaczenie w rozdziale II przypada prezentacji autorskiego ujęcia struktury tożsamości, które stanowi podstawowe ramy teoretyczne prowadzonych rozważań. Rozdział ten przywołuje także wiele doniesień z badań zrealizowanych w paradygmacie statusów tożsamości oraz przybliży wzajemne relacje pomiędzy właściwościami tożsamości a konstruktami Ja. Rozdział III jest prezentacją poglądów na tożsamościowe i związane z konstruktami Ja uwarunkowania dobrostanu. Postulaty dotyczące dalszych analiz, tak teoretycznych, jak i badawczych, są zawarte w kończących część teoretyczną wnioskach, stanowiących podsumowanie całości przedstawionych rozważań.

Część empiryczna prezentuje plan własnych badań, weryfikujących postulowane w części teoretycznej zależności między właściwościami tożsamości, typem konstruktów Ja a subiektywnym dobrostanem. Mieszczą się w niej metodologiczne założenia przeprowadzonych badań, charakterystyka narzędzi badawczych oraz opis przebiegu kolejnych etapów postępowania badawczego. W rozdziale IV przedstawiono problemy badawcze oraz metodę badań, natomiast w rozdziale V ujęto analizę otrzymanych rezultatów badawczych. Rozdział VI stanowi dyskusję wyników oraz łączy wnioski płynące z badań i sygnalizuje problemy wymagające dalszych, odrębnych studiów.

* * *

Prezentowane w niniejszej książce rozważania teoretyczne oraz badania stanowią integralną część rozprawy doktorskiej, obronionej w 2011 r. w Instytucie Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Badania te są zarazem częścią projektu badawczego finansowanego przez grant promotorski MNiSzW NN106 029038.

W sposób szczególny pragnę podziękować Pani Profesor dr hab. Annie Suchańskiej, która będąc promotorem rozprawy i moim Mistrzem, nieustannie inspirowała i twórczo towarzyszyła mi w poszukiwaniach, zmaganiach i odkryciach. Podziękowania kieruję również do Recenzentów rozprawy doktorskiej, Pani Profesor dr hab. Elżbiety Hornowskiej oraz Pana Profesora dr. hab. Piotra Olesia, za wnikliwą i partnerską lekturę rozprawy, a także za wszystkie sugestie i uwagi polemiczne. Dziekanowi Wydziału Nauk Społecznych UAM, Panu Profesorowi dr. hab. Zbigniewowi Drozdowiczowi, oraz Dyrektorowi Instytutu Psychologii, Panu Profesorowi dr. hab. Jerzemu Brzezińskiemu, dziękuję za umożliwienie publikacji książki w Wydawnictwie Wydziału Nauk Społecznych

oraz finansowe wsparcie publikacji. Dziękuję także pracownikom Zakładu Psychologii Osobowości za wspólne dyskusje i koleżeńską pomoc. Podziękowania składam również dr Marzennie Zakrzewskiej oraz mgr. Pawłowi Klece za konsultacje merytoryczne w zakresie metodologii. Doktorantom Instytutu Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu dziękuję za pomoc okazaną mi w trakcie przeprowadzania badań.

Pragnę podziękować moim najbliższym i Rodzicom, bez których wsparcia i troski nic nie byłoby możliwe.